ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

خەزىنىلەر بوسۇغىسىدا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

خەزىنىلەر بوسۇغىسىدا

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

宝库入门:维吾尔文/阿·吾铁库尔著.—乌鲁木齐:新疆人民出版社,1982.4(2008.4重印)
ISBN 978-7-228-02956-3

Ⅰ.宝… Ⅱ.①阿… Ⅲ.①维吾尔族—少数民族文学:古典文学—文学研究—中国—文集—维吾尔语(中国少数民族语言)②福乐智慧—文学研究—文集—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I207.915-53

中国版本图书馆CIP数据核字(2008)第043213号

责任编辑	阿不都热合曼·艾白,买买提吐尔地·米尔孜艾合买提
责任校对	阿依古丽·萨比提
特约校对	阿不力孜·阿巴斯
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话	0991-2827472
邮　　编	830001
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷	新疆新华印刷厂
开　　本	880×1230毫米　1/32
印　　张	9.25
版　　次	1996年6月第1版
印　　次	2008年7月第2次印刷
印　　数	4001-7000册
定　　价	24.00元

خەزىنىلەر بوسۇغىسىدا

ئاپتورى : ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر
مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابدۇراخمان ئەبەي ، مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى : ئايگۈل سابىت
تەكلىپلىك كوررېكتور : ئابلىز ئابباس
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى : شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
تېلېفون : 0991—2827472
پوچتا نومۇرى : 830001
ساتقۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر ، 1/32
باسما تاۋىقى : 9.25
نەشرى : 1996 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى : 2008 ـ يىلى 7 ـ ئاي 2 ـ باسمىسى
تىراژى : 4001—7000
كىتاب نومۇرى : ISBN 978—7—228—02956—3
باھاسى : 24.00 يۈەن

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەسەرلىرى

ئىز (رومان)

ئويغانغان زېمىن ① (رومان)

ئويغانغان زېمىن ② (رومان)

خەزىنىلەر بوسۇغىسىدا (ئىلمىي ماقالىلار)

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر شېئىرلىرى (خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە)

قەشقەر كېچىسى (داستان) (خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە)

ئۆمۈر مەنزىللىرى (شېئىرلار)

ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە چۆچەك (داستان)

此为试读，需要完整PDF请访问： www.ertongbook.com

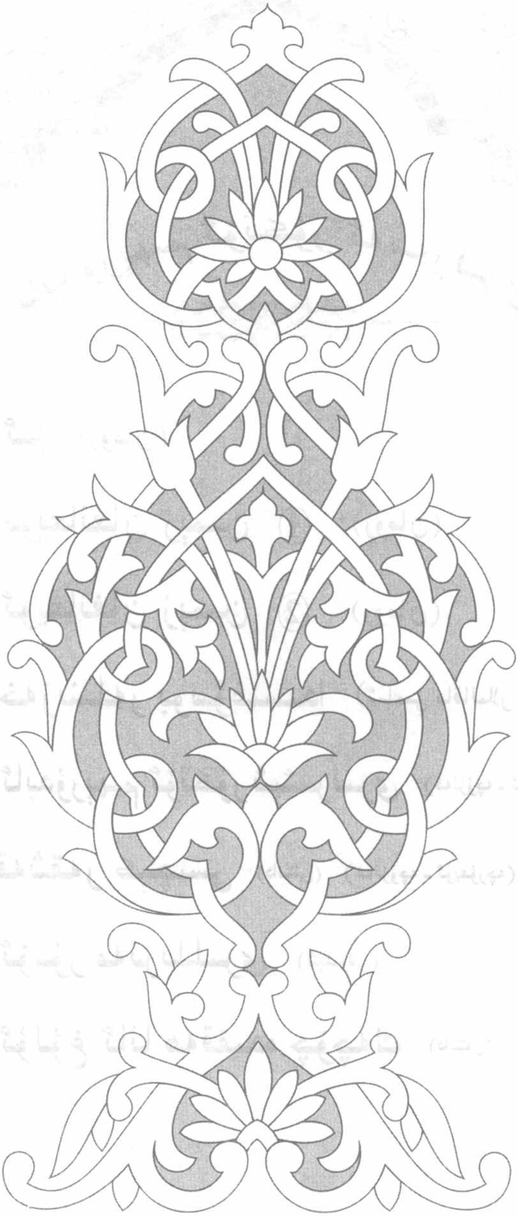

مۇھەررىردىن

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى 1923 ـ يىلى قۇمۇلدا تۇغۇلغان. 1942 ـ يىلى ئۈرۈمچىدە سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ پېداگوگىكا فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ۋە شۇنىڭدىن باشلاپ، ئاساسەن مەدەنىيەت ـ مائارىپ سېپىدە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى، مۇدىر، گېزىت ـ ژۇرناللاردا مۇخبىر، تەرجىمان، مەسئۇل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1981 ـ يىلىدىن 1989 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان. 1995 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى 1940 ـ يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. ئۇنىڭ «يۈرەك مۇڭلىرى»، «تارىم بويلىرى»، «ئۆمۈر مەنزىللىرى» ناملىق ئۈچ شېئىرلار توپلىمى، «قەشقەر كېچىسى»، «ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە چۆچەك» ناملىق داستانلىرى، «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن» ناملىق تارىخىي رومانلىرى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغان. بىرمۇنچە شېئىر، داستانلىرى خەنزۇ ۋە چەت ئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. «قەشقەر كېچىسى» بىلەن «ئويغانغان زېمىن» 1 ـ ۋە 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئىجادىيەت نەتىجىلىرىنى باھالاشتا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا بىرىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش بىلەن بىر

ۋاقىتتا 40 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، تىل، ئەدەبىيات ۋە تارىخ تەتقىقاتىغا كىرىشىپ، بىرمۇنچە ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، بىرمۇنچە ئالىملار قاتارىدا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىگىمۇ ئىلىم ـ پەن تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا تېخىمۇ كەڭ زېمىن يارىتىلغان. ئۇ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئىككى بۈيۈك نامايەندە ــــ «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» نى هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا نەشرگە تەييارلاشقا مۇھىم ھەسسىلەرنى قوشقان؛ بۇ ئەسەرلەر ھەققىدە، جۈملىدىن، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيەت ـ سەنئىتى ھەققىدە نۇرغۇن ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان. ئۇنىڭ ئىلىم ـ پەن تەتقىقاتى جەھەتتىكى نەتىجىلىرى كۆرۈنەرلىك بولغىنى ئۈچۈن، 1984 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئىلغار پەن ـ تېخنىكا خادىمى بولۇپ باھالانغان. ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرى «بۈگۈنكى زامان جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر مەشھۇر كىشىلىرى قامۇسى» (بېيجىڭ، 1992 ـ يىل نەشرى)، «جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرى تەرجىمىھالى» (سىچۈەن قامۇس نەشرىياتى، 1993 ـ يىل نەشرى)، «جۇڭگو هازىرقى زامان يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى كاتالوگى» (شاڭخەي، 1993 ـ يىل نەشرى) قاتارلىق قامۇسلارغا كىرگۈزۈلگەن. ئۇ ھايات مەزگىلىدە جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ۋە جۇڭگو ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تەتقىقاتى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرىيەت ئەزاسى بولغان، ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، شىنجاڭ «قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

قولىمىزدىكى بۇ كىتابقا ئاپتورنىڭ ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە يۈرگۈزگەن تەتقىقات نەتىجىلىرى ئىچىدىن 13 پارچە

ماقالىسى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. بۇ ماقالىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان؛ بىر قىسمى مەملىكەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا، ئايرىملىرى مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەلدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىدا ئوقۇلۇپ، ياخشى باھاغا ئېرىشكەن. تاللاپ رەتلەنگەن بۇ ماقالىلەر «قۇتادغۇ بىلىك»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، شۇنىڭدەك، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيەت - سەنئىتىنى تەتقىق قىلىشتا خېلى يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە.

مۇندەرىجە

قەدىمكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى پارلاق نامايەندە — «قۇتادغۇ بىلىك» 1

بىرىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك» ھەققىدە ئومۇمىي مەلۇمات 3

ئىككىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك»كە ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن بىر نەزەر 21

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 ـ ئەسىردىكى بۈيۈك مۇتەپەككۇرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ 39

بىرىنچى، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ياشىغان دەۋرى 41

ئىككىنچى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئىدىيىۋى سىستېمىسىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى 44

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى 60

يۈسۈپ خاس ھاجىپ: شېئىر ۋە شائىر توغرىسىدا 67

يۈسۈپ خاس ھاجىپ: ئانا تىل توغرىسىدا............ 68

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شېئىرىيەتتىكى ماھارىتى 70

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئارۇز ۋەزنى 74

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئىجادىيەت مېتودى 76

«قۇتادغۇ بىلىك» تە ئىنساننىڭ مەنىۋى كامالىتى تېمىسى 80

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ شېئىرىي قىممىتى 101

بىرىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك»تىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ... 102

ئىككىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك» ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى 111

ئۈچىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى شېئىرىي ژانىرلار 116

تۆتىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك» ۋە ئارۇز ۋەزنى 124

«يېپەك يولى»دىكى ناخشا ساداسى 132

چاغاتاي ئەدەبىياتى ۋە ئارۇز ۋەزنى 146

بىرىنچى، ئومۇمىي چۈشەنچە 146

ئىككىنچى، چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ بەزى خۇسۇسىيەتلىرى 152

ئۈچىنچى، ئارۇز ۋەزنى..154

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بىلەن تاتار ئەدەبىياتىنىڭ ئۆزئارا تەسىرى 186

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىجادىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي ۋە بەدىئىي قىممىتى.....207

رۇبائىي ۋە ئۇنىڭ كلاسسىك نەمۇنىلىرى 226

ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ۋە مىللەت تەرەققىياتى 238

«ئون ئىككى مۇقام»غا دائىر بەزى مەسىلىلەر ھەققىدە مۇلاھىزىلەر.....249

قۇمۇل مۇقاملىرىنىڭ تارىخىي مەنبەسى ۋە بەزى ئۆزگىچىلىكلىرى 273

قوشۇمچە 283

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

قەدىمكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى پارلاق نامايەندە — «قۇتادغۇ بىلىك»

قوشاق، چۆچەك، ئەپسانە، رىۋايەت ۋە قەھرىمانلىق داستانلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قەدىمكى زامان ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتى مىلادىيە 6 ـ، 7 ـ ئەسىرلەردىن 13 ـ ئەسىرگىچە بولغان بىر تارىخىي تەرەققىيات دەۋرىنى بېشىدىن كەچۈردى. بۇ دەۋر ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يىرىك نامايەندىلىرى «ئورخۇن ـ يېنسەي مەڭگۇ تاشلىرى»، «قۇتادغۇ بىلىك»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «ئەتەبەتۇل ـ ھەقايىق» قاتارلىق ئەسەرلەردىن ئىبارەت، بولۇپمۇ «قۇتادغۇ بىلىك» شەرق ئەللىرى تارىخى بىلەن ۋەتىنىمىز تارىخىدا پۈتۈن بىر تارىخىي دەۋرنى تەشكىل قىلغان قاراخانىيلار دەۋرى ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيىسىنىڭ مۇجەسسەم ئىنكاسى ۋە بىۋاستە مەھسۇلى بولغانلىقى، جۈملىدىن ئىنسانلىقنىڭ بىرمۇنچە مۇھىم ساھەلىرى (مەسىلەن: ئەقىل ـ پاراسەت، بىلىم، ئەخلاق ۋە پەزىلەت) بويىچە چوڭقۇر پەلسەپىۋى ۋە تەربىيىۋى پىكىرلەرنى بەدىئىي ئەدەبىيات ۋاستىسى بىلەن نامايان قىلىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولغانلىقى، بولۇپمۇ ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىغا ۋارىسلىق قىلىش بىللە ئۇنى مۇئەييەن تارىخىي شارائىتتا يۇقىرى بالداققا كۆتۈرگەنلىكى، تېما ۋە ئۇسلۇب جەھەتتە تامامەن يېڭى بىر دەۋر ئاچقانلىقى، ناھايەت، ئەنە شۇنداق خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن جاھان ئەدەبىياتىغا چوڭ ھەسسە قوشقانلىقى ئۈچۈن، قەدىمكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى

پارلاق بىر نامايەندە سۈپىتىدە ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت خەزى-
نىسىدىكى جاھانشۇمۇل ئەسەرلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالماقتا. شۇ-
نىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئەسەر 19 - ئەسىردىن باشلاپ ئىلىم دۇنياسى-
نىڭ زور دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، جاھانشۇمۇل تەتقىقات
تېمىسىنىڭ بىرى بولۇپ كەلمەكتە. دۇنيا بويىچە نۇرغۇنلىغان
ئالىملار بۇ كىتاب بىلەن شۇغۇللاندى ۋە شۇغۇللانماقتا. بۇنىڭ
ئۈچۈن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى (جۇملىدىن چار رۇسىيە)،
گېرمانىيە، ۋېنگرىيە، دانىيە، ئىتالىيە، تۈركىيە قاتارلىق ئەل-
لەرنىڭ مەشھۇر ئالىملىرىدىن رادلوف، بارتولد، مالوف، سامايلو-
ۋىچ، بېرتېلىس، پىرتساك، ۋامبېرى، ئوتتوئولبېرت، تومسىن،
بومباچى، بىروكلمان، ھارتمان، فىترەت رەھمىتى، مىيان
بۇزرۇك، زەكى ۋەلىدى، رىشىت رەھمىتى ئارات، كۆپرۈلۈ فۇ-
ئات، سەدرى مەقسۇدى، دىلاچار، كافەسئوغلۇ قاتارلىقلارنىڭ نا-
مىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش كۇپايە، بۇنىڭدىن تاشقىرى، سابىق
سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسى بىلەن تۈركىيە تىل
جەمئىيىتى قاتارلىق ئىلمىي مۇئەسسەسەلەر خىلىدىن بىرى
«قۇتادغۇ بىلىك» ئۈستىدە كوللېكتىپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ
كەلدى.

ھەقىقەتەنمۇ 11 - ئەسىردە ياشىغان يۈسۈپ خاس ھاجىپ
ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق ئۇلۇغ ئەسىرى بىلەن قەدىمكى
زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يىرىك ۋە مۇنەۋۋەر ۋەكىلى ۋە
ئاساسچىسى، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ دۆلەت ئەربابى ۋە
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇرى ئىدى. ئۇنىڭ زامانىدىشى
مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق
مەشھۇر ئەسىرى بىلەن ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى، تۈركولوگىيىنىڭ
بوۋىسى ۋە ئاساسچىسى، شۇنداقلا جاھان تۈركولوگلىرىنىڭ
ئۇستازى ھېسابلانماقتا. ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ بۇ ئىككى ئۇلۇغ
مۇتەپەككۇر ئالىمى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلمەس نادىر ئەسەرلىرى بىلەن
پەخىرلىنىدۇ. شۈبھىسىزكى، ئۇلار كۆپ مىللەتلىك

ۋەتىنىمىزنىڭمۇ ئىپتىخارىدۇر. «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ باي مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەرلەردىن بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاھان مەدەنىيىتىگە قوشقان بۈيۈك تۆھپىسىدۇر.

بىرىنچى، «قۇتادغۇ بىلىك» ھەققىدە ئومۇمىي مەلۇمات

1. ئەسەر نامى ۋە ئەسەر ھەققىدە چۈشەنچە

مەلۇمكى، «قۇت» سۆزى تۈركىي تىلدا ناھايىتى قەدىمدىن بۇيان بەخت — دۆلەت ياكى سائادەت، تەلەي، مۇبارەك، مۇقەددەس دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەردە قوللىنىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە «ئادغۇ»نىڭ ئۇلىنىشى بىلەن «قۇتادغۇ» — «بەخت — دۆلەت بەرگۈچى» ياكى «بەخت - سائادەتكە ئېرىشتۈرگۈچى» دېگەن ئۇقۇم ھاسىل بولغان. «بىلىك» — بىلىم ياكى ئىلىم دېگەن مەنىدە بولۇپ، «قۇتادغۇ بىلىك» دېگەن سۆزنى «بەخت - سائادەت بەرگۈچى بىلىم» دەپ چۈشىنىشكە بولاتتى. ۋامبېرى، رادلوف ۋە تومسېن، كۆپرۈلۈ فۇئات قاتارلىق ئالىملارمۇ خۇددى شۇ مەنىدە «بەخت - سائادەت بىلىمى» دەپ تەرىپلەيدۇ.

لېكىن، «قۇتادغۇ بىلىك» ئۈستىدىكى تەتقىقاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، بەزى ئالىملار پەقەت «بەخت - سائادەت بەرگۈچى بىلىم» دېگەن تەبىر بىلەن قانائەتلەنمەي، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا «پادىشاھلارغا لايىق بىلىم»① دېسە، بەزى ئالىملار، مەسىلەن: پروفېسسور كافەسئوغلۇ «ھۆكۈمرانلىق ئىلمى»، «ھاكىمىيەت ئىلمى»، «دۆلەتشۇناسلىق ئىلمى»، «دۆلەت ھاكىمىيىتىگە ئېرىشىش ئىلمى» دەپ باھا بەرگەن.② پروفېسسور سەدرى مەقسۇدى «ھوقۇق (قانۇن) شۇناسلىق دەستۇرى» دەپ

---

① ۋ. گ. بارتولد: «ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك تارىخى ھەققىدە 12 لېكسىيە» 121 - بەت، 1927 - يىل، ئىستانبۇل.

② ئى. كافەسئوغلۇ: «قۇتادغۇ بىلىك، ۋە ئۇنىڭ مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى ئورنى» 1980 - يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 34 - بەت.

قارايدۇ①. پروفېسسور رىشىت رەھمىتى ئارات كىتاب مۇئەللىپىنىڭ:

كىتاب ئاتى ئۇردۇم قۇتادغۇ بىلىگ،
قۇتادسۇ ئوقىغلىقا تۇتسۇ ئەلىگ.

(كىتابقا: «قۇتادغۇ بىلىك» دەپ ئات قويدۇم، ئوقۇغان كىشىنى قۇتلۇق قىلسۇن ۋە ئۇنىڭغا يول كۆرسەتسۇن) دېگەن ئىزاھاتنى نەقىل كەلتۈرۈپ: «قۇتادغۇ بىلىك» — «ئىنسانغا بەخت ـ سائادەتلىك بولۇش يولىنى كۆرسىتىپ بەرگۈچى بىلىم» دېگەن خۇلاسىگە كېلىدۇ②. ئۇزۇن يىللىق تەتقىقاتلاردىن كېيىن، ئىلىم دۇنياسىدا بۇ كىتاب توغرىسىدا ھەرخىل قاراشلار مەيدانغا كەلدى؛ گېرمانىيە ئالىمى ئوتتو ئولبېرت «قۇتادغۇ بىلىك»نى ئارستوتىل بىلەن ئىبنى سىنانىڭ ئىلغار پىكىرلىرىنىڭ تەسىرىدە يېزىلغان بىر پەلسەپە كىتابى دەپ ھېسابلايدۇ. تۈركىيە ئالىمى كۆپرۈلۈ فۇئات بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ «قۇتادغۇ بىلىك» تە ئۆز ئىچىگە ئالغان پىكىرلىرى ئېتىبارى بىلەن ئىبنى سىنا تەسىرى ناھايىتى كۈچلۈك③ دەيدۇ. رۇس ئالىمى ئا. سامايلوۋىچ «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سى ئوتتۇرىسىدا ئەدەبىي جەھەتتىن باغلىنىش بارلىقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشىدۇ. ۋېنگرىيە ئالىمى ۋامبېرى بىلەن ج. تيۇرى ۋە رۇس ئالىمى بارتولد «قۇتادغۇ بىلىك»تە قەدىمكى جۇڭگو ۋە ئىران پەلسەپىسىنىڭ تەسىرى بارلىقىنى تەكىتلەيدۇ.④ ئىتالىيە ئالىمى ئا. بومباچى «بۇ

① سەدرى مەقسۇدى: «تۈرك تارىخى ۋە ھوقۇق» 1947 ـ يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 93 ـ، 97 ـ بەتلەر.

② رىشىت رەھمىتى ئارات: «قۇتادغۇ بىلىك» 1979 ـ يىل ئەنقەرە نەشرى، 1 ـ توم، مۇقەددىمە، 25 ـ بەت.

③ فۇئات كۆپرۈلۈ: «تۈرك ئەدەبىياتى تارىخى» 1 ـ توم، 198 ـ بەت، 1926 ـ يىل، ئىستانبۇل.

④ فۇئات كۆپرۈلۈ: «تۈركىي تىلى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدە تەتقىقات» 1934 ـ يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 27 ـ بەت.

ئەسەر ئۆزىنىڭ تۈزۈلۈشى بىلەن تامامەن ئورىگىنال (باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان) بىر ئەسەردۇر. ئىرانلىقلارنىڭ ‹قۇتادغۇ بىلىك›كە ‹شاھنامەئى تۈركى›، (تۈركىي تىلىدىكى شاھنامە) دەپ نام بەرگەنلىكى ھەققىدىكى گەپلەر ‹قۇتادغۇ بىلىك› بىلەن ‹شاھنامە› ئوتتۇرىسىدا قانداقتۇر جىددىي مۇناسىۋەت بارلىقىنى ئىسپاتلىيالمايدۇ»① دەيدۇ. پروفېسسور سەدرى مەقسۇدى مۇنداق دەيدۇ: «‹قۇتادغۇ بىلىك› 11 ـ ئەسىردىكى تۈركىي خەلقلەر مەدەنىيىتىنىڭ بىر ئابىدىسى، بۇ ئەسەر تۈركىي خەلقلەرنىڭ بىر مەدەنىي مۇھىتىدا ئەسىرلەردىن بۇيان توپلانغان ئەخلاق، سىياسەت ۋە ھوقۇق (قانۇن)غا دائىر پىكىرلەرنىڭ خۇلاسىسىدۇر».

«ھەممىدىن دىققەتكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، فىردەۋسى ئۆزىنىڭ ‹شاھنامە› سىدە ئەپسانىۋى ئىران تارىخىنى تەسۋىرلىگەن بولسا، تۈركىي خەلقلەر مۇتەپەككۇرى يۈسۈپ دۆلەت ئىدارىسىدىن، ھوقۇقتىن، ئىجتىمائىي ئەخلاقتىن بەھس قىلىدۇ.»② پۈتۈن ئۆمرىنى «قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقاتىغا بېغىشلىغان دوكتور رىشىت رەھمەتى ئارات مۇنداق دەيدۇ: «‹قۇتادغۇ بىلىك›نە ۋەقەلەرنى نەقىل قىلغۇچى بىر تارىخ؛ نە رايون ـ جاي ۋە شەھەرلەرنى تەسۋىرلىگۈچى بىر جۇغراپىيە؛ نە دىن كىشىلىرىنىڭ ئىجتىھاتلىرىنى توپلىغان بىر كىتاب؛ نە ھېكىملەرنىڭ پىكىرلىرىنى ئاساس قىلغان پەلسەپە ۋە نە شەيخلەرنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرىگە تايانغان نەسىھەتنامىدۇر. يۈسۈپ خاس ھاجىپ بەزىلەرنىڭ ئويلىغىنىدەك مەنسەپ ئەھلىگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن تەمسىز مەجاز (مېتافورا)لار بىلەن ئەخلاق دەرسى بەرگۈچى قۇرۇق نەسىھەتچى ئەمەس، بەلكى ئىنسان ھاياتىنىڭ مەنىسىنى تەھلىل قىلغان ۋە ئۇنىڭ جەمئىيەت ھەم دۆلەت

---

① ئا. جافەرئولۇ: «تۈرك تىلى تارىخى» 1964 ـ يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 2 ـ توم 55 ـ بەت.

②سەدرى مەقسۇدى: «تۈرك تارىخى ۋە ھوقۇق» 1947 ـ يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 39 ـ، 97 ـ بەتلەر.

ئىچىدىكى ۋەزىپىسىنى بەلگىلەپ بېرىدىغان بىر ھايات پەلسەپىسىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئەڭ كەڭ مەنىدىكى بىر مۇتەپەككۇر ئالىمدۇر. ئۇنىڭ ‹قۇتادغۇ بىلىك› ناملىق ئەسىرى ماۋزۇ ئېتىبارى بىلەن بىللە باشقا جەھەتلەردىمۇ تامامەن ئورىگىنال بىر ئەسەردۇر.»①

جاھان مىقياسىدىن ئېيتقاندا، بۇ ئەسەر ھەققىدىكى تەتقىقات بىر ئەسىردىن بۇيان داۋام قىلماقتا. زامان ئۆتكەنسېرى، يېڭى ـ يېڭى نەتىجىلەر مەيدانغا كەلمەكتە. دېمەك، دۇنيا ئالىملىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تۆھپىلىرىنى ناھايىتى زور دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ ۋەتىنى بولغان بىزنىڭ ئېلىمىزدە تەتقىقات ئەمدىلا باشلىنىۋاتىدۇ. ئەگەر بۇ ئەسەر تىلىنىڭ ھەقىقىي ۋارىسلىرى بولغان ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى ئارىسىدا تەتقىقات چوڭقۇرلاشسا، تېخىمۇ زور نەتىجىلەر مەيدانغا كېلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە قوشقان يېڭى تۆھپىسى بولغان بولاتتى.

2. كىتابنىڭ كۆچۈرمە نۇسخىلىرى

بۇ كىتاب مەسنەۋى (ئىككىلىك) شەكلى ۋە ئارۇز ۋەزنىنىڭ مۇتەقارىب بەھرىدە يېزىلغان بولۇپ، جەمئىي 6645 بېيىت، يەنى 13 مىڭ 290 مىسرادىن تەركىب تاپقان (كېيىن قوشۇلغان مۇقەددىمىلەر بۇنىڭ سىرتىدا) ۋە 85 بابقا بۆلۈنگەن. ئەپسۇسكى، يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان نۇسخىسى تېخى تېپىلمىدى. ھازىر ئىلىم دۇنياسىغا مەلۇم بولغىنى كېيىنكى چاغلاردا كۆچۈرۈلگەن ۋېنا، قاھىرە، پەرغانە نۇسخىلىرىدىن ئىبارەت.

ۋېنا نۇسخىسى ــ مىلادىيە 1439 ـ يىلى، يەنى «قۇتادغۇ بىلىك» دۇنياغا كېلىپ 370 يىلدىن كېيىن ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ غەربىي شىمالىدىكى ھىرات شەھىرىدە قەدىمكى

① رىشىت رەھمىتى ئارات: «قۇتادغۇ بىلىك» 1 ـ توم، 24 ـ بەت، 1947 ـ يىل، ئىستانبۇل.

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com